International Journal of Multidisciplinary Research and Development
Online ISSN: 2349-4182 Print ISSN: 2349-5979, Impact Factor: RJIF 5.72
www.allsubjectjournal.com
Volume 3; Issue 8; August 2016; Page No. 325-326

डॉ0 बाबासाहेब आंबेडकर यांचे कृषी विषयक धोरण : एक ऐतिहासिक पृथक्करणात्मक परिशीलन

प्रा0 सचिन अशोक धेंडे

श्री छत्रपती शिवाजी महाविद्यालय, श्रीगोंदा (महाराष्ट्र), भारत।

प्रस्तावना

प्राचीन काळापासूनच भारतीय लोकांचा प्रमुख व्यवसाय शेती हाच राहिलेला आहे। त्यामुळे भारताची ओळख कृषी प्रधान देश अशी बनलेली आहे। प्राचीन काळात विशेषता: वैदिक काळात वैश्य वर्णीयांकडे व्यापार व कृषी विषयक कार्य सोपवलेले आढळते। प्राचीन-मध्ययुग व ब्रिटीश काळात शासन व्यवस्थेच्या उत्पन्नाचे प्रमुख स्रोत जमीन महसूल हेच राहिलेले दिसून येते। त्यामुळे बहुतांश राज्यकर्त्यांनी अतिरिक्त शेतसारा भारतीय जनतेकडून वसूल केल्याचे आढळते। त्यामुळे भारतीय शेती व शेतकरी यांची विपन्नावस्था झाल्याचे दिसून येते। भारतीय शेती व शेतकऱ्यांच्या हितासाठी मूलगामी योजना आखून त्या प्रत्यक्ष कृतीत आणण्याचे कार्य करणाऱ्यांमध्ये डॉ. आंबेडकर यांचे स्थान अग्रभागी आहे।

भारतीय राज्यघटनेचे शिल्पकार, अर्थशास्त्रज्ञ, शिक्षणतज्ज्ञ, राजनीतिज्ञ, दलितांचे कैवारी, व आधुनिक भारताचे राष्ट्र निर्माते एक प्रखर बुद्धिप्रामाण्यवादी व कृतीशील विचारवंत म्हणून डॉ बाबासाहेब आंबेडकर यांना ओळखले जाते। डॉ बाबासाहेब आंबेडकर यांनी भारताचा इतिहास, समाजशास्त्र, धर्मशास्त्र, राज्यशास्त्र, अर्थशास्त्र, व संस्कृती यांची बुद्धिप्रामाण्यवादी भूमिकेतून पुनर्मांडणी केली[१]।

प्रस्तुत शोधनिबंधात डॉ0 बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या कृषीविषयक विचारांचा, त्यांनी कृषी विकासासाठी केलेल्या उपाय योजनांचा व धोरणांचा ऐतिहासिक दृष्टीकोनातून विश्लेषण करण्याचा प्रयत्न करण्यात आलेला आहे।

- **डॉ बाबासाहेब आंबेडकर यांचे पूर्व चरित्र**

डॉ बाबासाहेब आंबेडकर यांचा जन्म १४ एप्रिल १८९१[२] रोजी मध्यप्रदेशातील महू या गावी१ झाला। भीमाबाई व रामजी हे त्यांचे माता-पिता होते। अस्पृशता निवारणाच्या कार्याबरोबरच त्यांनी शेतकरी, कष्टकरी, कामगार यांच्या शोषणाच्या विरोधात देखील अनेक चळवळी केल्या। सामाजिक सुधारणा चळवळी बरोबरच समाज प्रबोधनासाठी मूकनायक (३०जानेवारी १९२०), 'बहिष्कृत भारत' (३ एप्रिल १९२७), 'जनता' (१९३०) 'प्रबुद्ध भारत' (४फेब्रुवारी १९५४) अशा वृत्तपत्रांचा[३] अवलंब केला, शास्त्रीयदृष्टया सर्व धर्म व धर्मग्रंथ यांची चिकित्साही केली। त्यातून मानवता व समतेवर आधारित आधुनिक भारताच्या निर्मितीचा पाया घातला।

- **डॉ बाबासाहेब आंबेडकर यांचे कृषी विषयक विचार**

१. शेतीचे तुकडीकरणाची समस्या व उपाय

इ.स. १९१८ मध्ये डॉ. आंबेडकरांनी भारतातील शेती क्षेत्रासमोरील समस्यांचे मूलगामी विश्लेषण “Small Holdings in India and their remedies” या शोध निबंधात[४] केले। भारतामध्ये संततिनियमन अभावी वाढती लोकसंख्या व त्यामुळे शेतीचे तुकडीकरण होऊन धारणा क्षेत्र लहान बनल्यामुळे जमीन मोठया प्रमाणात पडीक बनली। त्याचा परिणाम भारतात बेरोजगारी वाढून अन्नधान्य उत्पादन घटण्यात झाला। त्यामुळे भारताचे राष्ट्रीय उत्पन्न घटले व दारिद्र्य वाढले। भारतीय शेतीच्या या तुकडी करणावर उपाय त्यांनी सांगितलेला आहे। ते म्हणतात “शेतकर्यांनी आपली मुले शेतीवर अवलंबून न ठेवता त्यांना व्यापार, उद्योग, व शिक्षण क्षेत्रात घातले पाहिजे त्यामुळे शेतीवरचा बोजा कमी होईल।” ग्रामीण भागात विखुरलेला समाज एकसंघ करायचा तर शेतीचे चित्र बदलले पाहिजे याबाबत डॉ0 आंबेडकर आग्रही होते। भारतीय शेतीची उत्पादकता व कस अमेरीका देशातील शेतीच्या तुलनेत नगण्य आहे। भारतीय शेतीचे उत्पादन वाढविण्याचा मार्ग हा जमिनीचे आकारमान वाढविणे हा नसून असलेल्या शेतजमिनीत मोठया प्रमाणात भांडवल, मनुष्यबळ व तंत्रज्ञानाचा वापर करून उत्पन्न वाढविणे[५] हा आहे। शेतीच्या सलगीकरणासाठी व उत्पादकता वाढविण्यासाठी सहकारी शेती हा सर्वोत्कृष्ट मार्ग आहे।

२. स्वतंत्र मजूर पक्ष व शेतकरी

डॉ0 आंबेडकर यांनी स्वतंत्र मजूर पक्षातर्फे मुंबई विधिमंडळात जमीन मालक असणाऱ्या खोतांविरोधात विधेयक[६] मांडून जनांदोलन उभारले होते। त्याचा परिणाम कुळकायदा मंजूर होण्यात झाला। शेती हे केवळ उपजीविकेचे साधन नसून राष्ट्रीय उत्पन्नाचा स्त्रोत आहे। ग्रामीण भारताच्या विकासाचा आर्थिक विकासाचा केंद्रबिंदू आहे। शेतकऱ्याबरोबरच अनेक शेत मजुरांना रोजगार देण्याचे माध्यम आहे। त्यामुळे शेतीकडे उद्योग म्हणून पहिले पाहिजे। सरकारकडून पुरेसे आर्थिक पाठबळ मिळत नसल्याकारणाने शेतकऱ्यांना सावकारांकडून जादा व्याजदराने कर्जे घ्यावी लागतात। त्यातून त्यांची अंतापर्यंत सुटका होत नाही। सावकार व खोत यांना ते “आयत्या बिळावरचे नागोबा” असे म्हणतात। आर्थिक विषमता ही जातीय व्यवस्थेला पूरक व पोषक ठरते। त्यामुळे आर्थिक विषमतेची दरी कमी करण्यात शेती उद्योग महत्वाचे योगदान देईल असा विश्वास ते व्यक्त करतात। शासनाने पीकपद्धती, पाण्याची उपलब्धता, बांधबंदिस्ती, साठवण व्यवस्था, शेतमालाची विक्री व भाव याबाबत स्पष्ट नियम करावेत। अशी भूमिका मांडली आहे। जलसंसाधन विकासासाठी पिण्यासाठी, शेतीसाठी, जलवाहतूक, वीजनिर्मिती व काही पाणी उद्योगांसाठी असा सिंचन योजनांचा बहुउद्देशीय दृष्टीकोन[७] असला पाहिजे।

भारतीय अर्थव्यवस्था पूर्णतः शेतीवर अवलंबून आहे आणि मोठा भूमिहीन श्रमिकवर्गही देशात आहे, तेव्हा ही सगळी श्रमिक ऊर्जा शेतीकडून उद्योगांकडे वळवायला हवी, याचेही त्यांनी जोरदार समर्थन केले होते। डॉ0 आंबेडकरांनीही औद्योगिकरण आणि आधुनिक आर्थिक विकासाची योग्य सांगड घातली होती व औद्योगिकरण अधिक गतिमान व्हावं या मताचे ते पुरस्कर्ते होते। अतिरिक्त श्रमिक वर्ग बिगरशेती व्यवस्थांकडे वळवल्यास शेतजमिनीवर अवलंबून असलेले आर्थिक अधिमूल्यही कमी होईल। भारतीय शेतकऱ्यांनी स्व-विकासासाठी जाती-पाती सोडून शेतकरी म्हणून एकत्रित या व संघटीत व्हा! असा मूलमंत्र देणारे शेतकऱ्यांचे नेते म्हणून देखील डॉ0 आंबेडकर यांचे कार्य महत्वाचे आहे।

३. आयकर व जमीन महसूल यातील विषमता

शेतीतून मिळणारे उत्पन्न अवर्षणामुळे कमी झाले काय किंवा भरघोस उत्पन्न झाल्यामुळे वाढले काय, प्रत्येक शेतकऱ्याला आपल्या जमिनीच्या प्रमाणात शेतसारा भरावाच लागतो। त्यातून सर्व शेतकऱ्यांना शेतसाऱ्याचा एकच दर लागू होतो, मग तो अल्पभूधारक असो अथवा जहागीरदार। मात्र याउलट आयकर (Income Tax) हा करदात्याच्या देय क्षमतेवर अवलंबून असतो। एखादया व्यक्तीला त्या वर्षात विशिष्ट मर्यादेपेक्षा कमी उत्पन्न झाले तर त्य व्यक्तीला आयकर

भरावा लागत नाही । शेतसाऱ्याबाबत मात्र असा निश्चित नियम नसल्याकारणाने जमीन महसुलाच्या माध्यमातून शेतकऱ्यांचे शोषण होते ।[८] म्हणूनच महसूल व्यवस्था आर्थिक विषमतेला खतपाणी घालणारी आहे । म्हणून करभरणीच्या माध्यमातून येणाऱ्या पैशाचा उपयोग शेतकऱ्यांना कर्जमुक्त करण्यासाठी केला पाहिजे[९] अशी भूमिका ते मांडतात।

४. नदया जोडप्रकल्प धोरणाचे जनक

डॉ0 आंबेडकर इ.स. १९४२ ते १९४६ या काळात केंद्रीय पाटबंधारे मंत्री असताना कृषी विकासासाठी पाणीपुरवठा करण्यासाठी देशातील मोठ्या नद्या जोडण्याचा विचार मांडून भाक्रा-नांगल प्रकल्पाची पायाभरणी केली ।[१०] त्यासाठी अमेरिकेतील 'युनायटेड स्टेट्सद ब्युरो ऑफ रेक्लमेशन' च्या तज्ज्ञ इंजिनिअरांची मदत घेतली । या धरणाची उंची ४८७.६८

मीटर एवढी करून कमाल जलसाठा वाढवला । त्याचा फायदा हरितक्रांती साठी झाला । कृष्णा, गोदावरी आणि तापीचं पाणी समुद्रात वाया जाऊ नये आणि या नद्या एकमेकांना जोडल्या जाव्यात असेही मत त्यांनी मांडले होते ।[११] त्याचबरोबर दामोदर, गंगा, महानदी,कोसी व ब्रह्मपुत्रा या नद्यांवर धरणे बांधण्याचा व वीज निर्मितीचा प्रकल्प हाती घेतला । आज राज्यात व देशातही पाणी व वीज टंचाई वणवण करावी लागत आहे । याबबत डॉ0 आंबेडकर यांची दूरदृष्टी जाणवते ।

५. शेतीसाठी उर्जास्त्रोत उभारणीत योगदान

डॉ0 आंबेडकरांनी प्रथम प्रादेशिक पॉवरग्रिड ची संकल्पना मांडली । त्यांच्या पुढाकारातूनच प्रादेशिक पॉवरग्रिड विस्तार होऊन राष्ट्रीय पॉवरग्रिड निर्मितीला प्रारंभ[१२] होऊन केंद्रात ऊर्जा पुरवठा विभाग सुरू झाला । सेंट्रल इलेक्ट्रिसिटी ऑथॉरिटी (Central Electricity Authority) व केंद्रीय जल आयोग (Central Water Commission) च्या निर्मितीत[१३] डॉ0 आंबेडकर यांनी मांडलेली भूमिका महत्वाची ठरलेली दिसून येते।

केंद्र सरकारने विद्युत निर्मिती आणि पुरवठा या क्षेत्रात थेट सहभागी होण्याचा पर्याय ठेवावा, याबाबत ते आग्रही होते । भारताच्या कृषी व औद्योगिक विकासासाठी स्वस्त आणि अमर्यादित विद्युत पुरवठ्याची गरज त्यांनी व्यक्त केली होती । त्यासाठी केंद्र सरकारने ऊर्जा प्रकल्प राबवावेत अशी भूमिका त्यांनी वेळोवेळी आपल्या भाषणातून व लेखनातून केली आहे ।

औद्योगिक क्रांतीसाठी देखील शेतमालाची आवश्यकता असते । वास्तव आहे । त्यामुळे शासनाने कृषी विषयक धोरणांकडे विशेष लक्ष देऊन स्थलांतरीतांचा प्रश्न सोडवला पाहिजे । त्यांचा हा विचार आजच्या ग्रामीण अर्थव्यवस्थेला दिशा देणारा आहे । यावरून त्यांचे दृष्टेपण स्पष्ट होते ।

निष्कर्ष

डॉ0 आंबेडकर हे भारताच्या आर्थिक नियोजनाचे आणि आर्थिक विकासात्मक धोरणाचेही शिल्पकार होते । त्यांना भारतीय कृषी व्यवस्थेची देखील चांगली जाण होती । सामूहीक शेतीचे ते पुरस्कर्ते होते । भारतासारख्या कृषिप्रधान देशात पाणी आणि वीज यांचा समानरीत्या पुरवठा झाला, तर भारत एक समृद्ध देश होण्यास वेळ लागणार नाही असे त्यांचे मत होते । खोती पध्दत ही एक प्रकारची आर्थिक शोषण करणारी व्यवस्थाच होती । ही खोती पध्दत नष्ट करणारे कायदे डॉ0 आंबेडकरांनी केले । ज्याप्रमाणे रेल्वेमार्गावर पूर्णपणे केंद्र शासनाची मालकी असते, त्याप्रमाणे जलमार्गावरदेखील केंद्र शासनाचीच मालकी असावी असे मत त्यांनी मांडले । भारतात सर्वप्रथम नदीजोड प्रकल्प योजना मांडण्यात व हिराकूड, भाक्रा-नांगल प्रकल्प उभारणीत डॉ0 बाबासाहेब आंबेडकर यांचे योगदान महत्त्वाचे असल्याचे दिसते ।

संदर्भ साधने

१. भालेराव हरीश, "मानवी हक्काचे परिवर्तक", दै. महाराष्ट्र टाईम्स दि. १४ एप्रिल २०१३ ।
२. जाधव नरेंद्र, (संपा.) बोल महामानवाचे खंड १, पृष्ठ क्र.१३ ।
३. गाठाळ साहेबराव, आंबेडकरी चळवळीचा इतिहास कैलास प्रकाशन, औरंगाबाद, २०१०, पृष्ठ क्र. ३७२-३८० ।
४. Dr. Babasaheb Ambedkar. Small Holdings in India and their remedies page. no.
५. Dr. Babasaheb Ambedkar Speeches in Bombay Legislative Assembly, Debates, 1927.
६. फडके य.दि.,आंबेडकरी चळवळ, श्रीविद्या प्रकाशन, पुणे, प्रथम आवृत्ती, १९९०, पृष्ठ क्र.१४३ ।
७. Dr. Babasaheb Ambedkar Writing and Speeches Vol.10 page no. 284-290.
८. Dr. Babasaheb Ambedkar Writing and Speeches Vol. 2 page no. 1-5.
९. डॉ0 बाबासाहेब आंबेडकरांची भाषणे खंड १७, महाराष्ट्र राज्य शासन प्रकाशीत पृष्ठ क्र.२१२ ।
१०. दैनिक सकाळ ४ ऑक्टोबर २०१५ ।
११. Dr. Babasaheb Ambedkar Writing and Speeches, Vol.10. Page no. 302-311.
१२. जाधव नरेंद्र, (संपा.) बोल महामानवाचे खंड ३, पृष्ठ क्र.३४८ ।
१३. जाधव नरेंद्र, (संपा.) "उपरोक्त" पृष्ठ क्र. ३७०-३७१ ।